

VISSZATEKINTÉS

A magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán

*Elhangzott ÓMT. II. Országos Találkozóján Kecskeméten 1989. június 3-án
Benda Kálmán előadása. Bevezetőt mond Vinze Árpád alelnök.*

„Szerelmeses Kündük Én Junhumnak Bel Ürime Mind Tibennetek!”

Körülbelül ezekkel a szavakkal üdvözölhette Álmos vezér a hét törzsfőt, amikor Etelközben összegyűltek. Ezekkel a szavakkal üdvözölöm én is Önöket most itt, az Országos Ómagyar Kultúra Baráti Társaság II. Országos Találkozóján, Szeretettel üdvözölöm tagjainkat, és a megjelent vendégeket. Mai témánk: a magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán. Ehhez a témához előljáróban szeretném idézni III. Béla királyunk névtelen jegyzőjének, P. mesternek a szavait:

„...Majd a fent említett férfiak mindegyike, Álmos vezérért pogány szokás szerint, saját vérért egy edénybe csurgatta, esküjét ezzel szentesítette, és noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, melyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mindhalálukig megtartották úgy, amint ez az eskü itt következik.

Az eskü első szakasza így hangzott: ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékaiból lesz a vezérik.

Az eskü második szakasza így hangzott: hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban.

Az eskü harmadik szakasza így hangzott: hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ő maguk, sem fiaik, soha semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből.

Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim!

A magyar műveltség Kelethez tartozik, avagy Nyugathoz, hogy egyáltalában ázsiaiak vagyunk-e vagy európaiak, múltunk és jelenünk hová sorolható, ez a kérdés immár mintegy másfél-két évszázada nagyon sűrűn föl-föl merült a magyar közéletben és történetírásban. Az utóbbi években pedig – sőt mondhatjuk évtizedekben, különösen sokszor hallottunk erről.

Napjainkban már arról beszélnek, hogy identitásavaraink vannak.

Volt idő, amikor a magyar tudomány egy része is azt vallotta, hogy műveltségünk ázsiai, nemcsak alapjaiban, hanem lényegében is, és Európában jóformán csak vendégek vagyunk. Velük szemben egy másik rész ezt vitatta: Európaiak vagyunk, műveltségünk Európához tartozik, a keleti hagyományokhoz és műveltséghez csak gyöngé, az ősidőkhöz vezető szálak kötnek bennünket. A XX. században azután a – mondhatjuk tudományos vitákba – erősen beleszólt a politika.

1915-ben jelent meg Berlinben, az első világháború közepén, Fridrich Neuman munkája, amelyik először használta a Közép-Európa, vagy ahogyan ő mondotta a Köztes-Európa elnevezést. Közép-Európának nevezte azt a térséget, amelyik

Az eskü negyedik szakasza így hangzott: hogyha valaki utódaik közül hűtelen lenne a vezér személyéhez vagy egyenletlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére ontasson, mint az ő vériük onlott az esküben, amelyet Álmos vezérnek tettek.

Az eskü ötödik szakasza így hangzott: hogyha valaki, Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül, az esküvel kötött megállapodásukat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.

Ennek a hét férfinak a neve volt: Álmos – Árpád apja, Előd – Szabolcs apja, akitől a Csák nemzetség származik, Kend – Korcán apja, Ond – Ete apja, akitől a Kalán és a Kölcse nemzetség származik, Tass – Lél apja, Huba, akitől a Szenere nemzetség származik, a hetedik Tétény – Horka apja, és Horkának a fiai voltak Gyula és Zombor, aiktól a Maglód nemzetség származik...”

Nyolcszáz év időhátja ível köztünk és P. mester (Anonymus) között, és 350 év hídpillérei vannak Anonymus és Álmos – Árpád vezérek között. 1100–1200–1300 év távlatából néziünk most végig azon, hogy a magyar műveltség történeti útja Kelet és Nyugat határán hogyan alakult ezalatt az idő alatt.

Benda Kálmán elnökünk tartja előadását a fenti címmel.

Kérlek vedd át a szót!

a Baltikumtól le a Balkánig a németek települési területe, a német és az orosz birodalom között húzódtott, mondván, hogy ez a terület egy évezred óta a német kultúrában nőtt fel. A németek voltak azok, akiknek köszönhető, hogy az itt élő népek, közöttük természetesen a magyar is, kibontakozhattak.

Az elmélet politikai célból készült, a német imperializmusnak lett volna a szállás-előkészítője. Arra volt hivatva, hogy igazolja a német hegemónikus törekvéseket erre az egész térségre és területre.

A könyvre már a korabeli magyar tudomány és publicisztika is válaszolt és tiltakozott ellene: Mi nem a német kultúrában nőttünk fel és lettünk Európaivá.

A II. világháború utáni politikai felosztásban, Magyarország Kelet-Európához került, és ekkor megint politikai szempontból visszamenőleg átigazították a magyar történelmet: Magyarország egész múltját Kelet-Európához csatolták és kötötték. Mindig mindenben Kelet-Európa voltunk, mondta ez az elmélet, példaképeink, akik a kultúrába is bevezettek bennünket, a szláv népek voltak. Európai voltunk a szláv kultúrában gyökerezett, az ő segítségükkel lettünk azzá, akik vagyunk. Műveltségünk, mentalitásunk, gondolkodásunk, fejlődésünk kezdetétől fogva Kelet-Európához köt bennünket.

Aztán ez az elmélet mégis túlzottan bizonyult, és ekkor született meg a Kelet-Közép-Európa vagy a Közép-Kelet-Európa elnevezés, amelyik most már teljesen zavarossá tette

a helyzetet. Egyrészt, hol van az a Kelet-Európa, amelyiknek mi a közepén helyezkednénk el? Vagy ha megfordítjuk a kifejezést, tehát azt mondjuk, hogy Közép-Európának a keleti részén vagyunk, hol van ez a Közép-Európa, mettől meddig terjed?

Mindezek az elméletek, amelyek részben ma is élnek, annak a kornak a termékei, amikor a politika szabta meg, hogy a történetírás mit mondjon. Az elmúlt évtizedekben gyakran előfordult, hogy a napi politika érdekében a történeti adatokat és a tényeket módosítani kellett, jöllehet, aki írta és aki olvasta egyaránt tudta hogy nem így volt. A kérdés mindenesetre ma is él, – és ha igaz az, amit egyébként több jel mutat, hogy identitás-zavarokkal küzdünk, akkor azt hiszem különösen is kötelességünk, hogy megvizsgáljuk, hová tartozunk, műveltségünk, egész történeti fejlődésünk hová sorol bennünket, Kelethez avagy Nyugathoz, germánokhoz, szlávokhoz? Egyáltalán beszélhetünk-e arról, hogy magyarok vagyunk, és ha igen, ezt a magyarságunkat kultúrában mi jellemzi és testesíti meg?

Közismert, hogy amikor a 800-as évek végén a honfoglaló magyarság megjelent a Kárpáti-medencében, az európai szerzetes krónikások egybehangzón valamennyien azt írták, ismét megjelentek a hunok és az avarok Európában. Ismét megjelent az a török nép, írták, – amelyik korábban egész Európát rettegésben tartotta.

Tudjuk, hogy a hunok és az avarok ha a szélesebb magyar rokonsághoz tartoztak is, nem voltak azonosak a magyarokkal. Azt is tudjuk, hogy ez a magyarság, amelyik nyelvében, a magyar nyelvben ősi finnugor gyökereket őrzött és őriz, törökös jellegű volt. A honfoglaló magyarság törökös jellegű katonatársadalomban, magas fokú szervezetségben élt. Törökös jellegű volt az az egész katonai szervezet és hadi műveltség, amelyik a maga idejében magasán fölötté állt az európai népek katonai és hadi tudományának. Ennek a katonai műveltségnek, amelyiknek megvoltak a maga társadalmi és gazdasági kihatásai is, legközelebbi rokonait valóban a török népek között találhatjuk, Ázsiában, Európa legkeletibb szélén, – és a Balkán-félszigetre került, majd teljesen a szlávok közé beolvadt bolgár törököknél.

Egységes szervezetben, központilag irányított katonai népként jelent meg a magyarság, ami nem jelenti azonban azt, hogy ne ismerte volna a már megtelepedett életmódnak, a földművelésnek nem csak elemeit, hanem részben magasabb formáit is. A régészeti ásatások bizonyítják, hogy a magyarság, végig a vándorútján a Kárpáti-medence felé mindenütt földművelést folytatott és nem igaz az, hogy mai hazájába érkezve az itt élő szlávoktól tanulta volna meg a földművelést és állattenyésztést.

A nyelv a másik nagy ázsiai népcsalád, a finnugorok felé mutat. Történezeink ma sem tudják rekonstruálni azt a folyamatot, hogyan és mikor találkozott az a finnugor és török nép egymással, amelynek egyesüléséből született a magyar.

A finnugorok a történelem folyamán mind halászó-vadászó, erdőszéleken, folyók mentén élő békés népek voltak. A török népek viszont katonai alapon szerveződtek. Csak feltételezés, hogy egy finnugor nyelvet beszélő előmagyarnak nevezett törzset vagy törzseket egy törökös műveltségű nép meghódított. A nyelv a meghódított finnugoroké maradt, a szervezet, a társadalmi felépítés és az egész műveltség pedig a törökös népekhez hasonlóan rendeződött.

Akárhogyan is történt, kétségtelen, hogy amikor a honfoglaló magyarság ide megérkezett, sajátos műveltséggel és sajátos szervezettel rendelkező nép volt. Elütött a többi finnugor néptől, mert törökös műveltsége volt, és nem volt azonos a többi török néppel, mert finnugor nyelven beszélt.

Vallásában, dalaiban a két ősi örökség ötvöződött, ahogyan azt napjaink tudománya kiderítette. A sámánhitben (táltoshitben), az ősi népdalokban, amelyeknek rokonságát nemcsak a finnugor gulok között, hanem messze Kelet-Ázsiában a

török népek között találjuk meg, ez azt mutatja, hogy a honfoglalás kori magyarság kultúrájában két nagy ázsiai népcsaládnak a műveltsége ötvöződött és fonódott egybe, kialakítva azt, amit magyarnak nevezünk.

Ez a magyar nép a Kárpáti-medencében megszállva, és ott, a maga államát török mintára központosított, szervezett formában kialakítva, nem a szlávoktól tanulta az államszervezést. Nem is igen lett volna itt kitől tanulnia, hiszen szervezett szláv államalakulat ebben az időben ezen a tájon nem volt. A Kárpáti-medencében éltek szórványosan, néhol sűrűbben szlávok, ezeknek azonban még nem alakult ki a nemzeti volta. Éltek szlávok az Északi-felvidéken, maga a szlovák nép azonban mint nemzet csak az újkor elejére alakult ki. Különböző szláv nyelvjárásokat beszélő népek voltak ezek, nemzeti és részben állami keretek nélkül.

Rajtuk kívül jelentős számú avar élt ezen a területen. Az elmúlt évtizedekben kerültek feltárára egymás után a nagy avar temető. Történetírásunknak máig egyik teljesen meg nem oldott problémája, hogy az itt talált avar és a honfoglaló magyar telepek hogyan egészítették ki egymást, illetve hogyan olvadtak össze. Még azt sem tudjuk, hogy milyen nyelven beszéltek az avarok és hogy etnikailag és nyelvileg tulajdonképpen hová is tartoztak. Ez a kérdés azonban most nem tartozik közvetlen érdeklődési körünkbe.

A honfoglaló magyarság a Kárpáti-medence közepét megszállva ezzel tulajdonképpen az egész Kárpáti-medencére kiterjesztette a maga uralmát. A történelem tanulsága szerint a Kárpáti-medence azé, aki a közepét a kezében tartja.

A honfoglalás után, egyesek szerint részben abból a szándékból, hogy nem tudták nem kell-e – vagy nem látszik-e célszerűnek – majd továbbmenni, és ezért mintegy a területek megismerése érdekében is – más felfogás szerint viszont azért, hogy biztosítsák a maguk helyzetét katonailag is – az európai különböző államoknak a szövetségében a magyarok számos hadjáratot vívtak Nyugaton. Történetírásunk ezeket, nem éppen szerencsés szóval kalandozó hadjáratoknak nevezi. Ezek a hadjáratok fényes bizonyítékát adták megint a honfoglaló magyarság katonai szervezetének és fölényének. Mindamellett bizonyos idő után egyre világosabbá vált, hogy a keresztény Európa nem fogja tétlenül nézni egy idegen testnek, egy pogánynak mondott népek a beekelődését Európába.

A pogánynak nevezett vallás egyszersmind műveltségi és társadalmi eltéréseket is jelentett. Géza nagyfejedelem, majd fia (Vajk) István, a későbbi Szent István király világosan felismerte, hogyha a magyarság nem alkalmazkodik az európai közösséghez, akkor előbb-utóbb létrejön ellene az európai népek szövetsége. Ennek a katonai ereje sokkal nagyobb lesz, hogy sem a magyarság sikerrel szembefordulhatna vele, és így előbb-utóbb a hunok és avarok sorsa fenyegetné.

Már Géza fejedelem megkezdte tehát az országnak a keresztény népekhez való kapcsolását, és ezzel beillesztését az európai keresztény vallási és kulturális közösségbe.

Ebben az időben azonban már két kereszténység létezett: a római – nyugati, és Bizánc központtal a keleti vagy másként ortodox kereszténység. A nagy egyházszakadás, amelyik már a magyar honfoglalást megelőzően végbement, nyilván korábbi művelődési, társadalmi tényezőkre vezethető vissza, a vallástól függetlenül sem volt azonos a Bizánci Birodalom és Kelet-Európa a nyugati részekkel.

A keleti és nyugati egyháznak a határa Magyarországon haladt keresztül. Tudjuk, hogy az erdélyi Gyula Bizáncban keresztelkedett meg, ahogy azt is tudjuk, hogy az Ajtony nemzetség is az ortodox egyházhoz csatlakozott. Szórványos nyomaink vannak arról, hogy Magyarországon keleti felében már ortodox szerzetesek jelentek meg, a Délvidéken kolostorok létesültek, és a magyarság egy része, kis része, már a keleti egyház felé fordult.

István király a nyugatot választotta.

Nem tudjuk mennyire tudatos elhatározással, egy azonban bizonyos, hogy ezzel hosszú évszázadokra eldöntötte a magyarság sorsát. A keleti egyház már ebben az időben is társadalmilag megmerevedett, az újítások elől egyre jobban elzárkózott és ez az elkövetkező évszázadok során még fokozódott. A keleti egyházba nem hatoltak be azok a nagy európai szellemi mozgalmak, amelyek végigkísérték Nyugat-Európa egész történetét, és amelyek ettől kezdve Magyarországon is mind megjelentek, és a magyar szellemi kultúrát a kereszténységre téréstől kezdve, alakították. Hogy csak néhány példát mondjak: A Szent Ágoston által indított befelé forduló, elmélyülő középkori kereszténység nem jutott el az ortodox egyházba. Nem jutott el a középkor végén a nagy humanista áramlat, és a reneszánsz, amely átforgatta és az ókori műveltség felújításával közös egységbe hozta össze az európai népek műveltségét.

De nem jutott el az ortodox vallás területére a XVI. századi reformáció, ahogy a XVII. századi katolikus ellenreformáció sem. A XVIII. századi felvilágosodás eszmeáramlata volt az első, amely már Kelet-Európa népeit is megérintette, persze nem olyan erőteljesen mint a nyugati világot.

De nem hatott Keleten a nyugati társadalmat formáló munkaszemlélet sem. Az Árpád-kori magyar társadalom már nem volt azonos a Kelet-európai társadalmakkal, a munkamegosztásban, a társadalom összetételében nyugati mintákhoz igazodott. Még napjainkban is, amikor Európa két fele már évtizedek, sőt évszázadok óta az egységesülés felé halad kultúrában, társadalmi berendezkedésben és gazdasági fejlődésben, ki tagadhatná, hogy egészen más a magyar falu társadalma, mint az ortodox orosz, ukrán vagy román falué. Egészen más a lakosság gondolkodása, mentalitása, az embereknek a világról, hivatásukról, önmagukról vallott felfogása. Mindez másként formálódott az ortodox egyház területén, és másként a nyugati egyház kebelében. Minél messzebbre megyünk vissza a történelemben, az egyházak annál erősebben alakították a társadalmat és a műveltséget, hiszen a kultúra és az egyház évszázadokon át összeforrt.

A nyugati egyházak kezdettől fogva iskolákat tartottak fenn, és a népet nevelték. A reformáció az írás-olvasás elterjesztését feladatának tekintette. Az ortodox egyház viszont alig törődött a nép művelésével, a papság, az egyházi felsőség teljesen elkülönült a néptől, külön társadalmat jelentett. Ilyen körülmények közt nyilvánvaló, hogy másként kellett alakuljon az ortodoxiában a nemzeti és a népi műveltség.

Azt mondtam, hogy a két egyháznak a határa a honfoglalás idején valahol Magyarország közepén haladt. A későbbiekben a magyar királyság keleti határa alkotta a határvonalat Kelet és Nyugat között. Mintegy szimbolikus jelkép, hogy Kelet felé haladva az utolsó gótikus templom a Kárpátok befelé néző lejtőjén emelkedik, ha átlépjük a hegycsúcsot, a hagyománytörő ortodox templomok világa következik. Ez a külső szimbolikus jel a két kultúra egészének a különbözőségét tükrözi.

Szent István kora óta tehát Magyarország a nyugati kereszténységhez tartozik, és ezt tanúsítja történelmünk minden eseménye, a magyar kultúra fejlődésének egésze. De vajon valóban egyetemesen európai volt-e ez a fejlődés, vagy azoknak az elméleteknek van igazuk, amelyek azt állítják, hogy a kereszténységgel a magyarság a germán kultúrkörbe került?

Igaz, az első térítő papok között németek is voltak, az olasz szerzetesek és szláv (cseh) papok közt; a térítőknél azonban nem volt nemzeti jellegük. István király ugyanakkor kezdettől fogva igyekezett népét és országát a szomszédos germán birodalomtól elhatárolni. Érthető: – a hatalmas szomszéd maga hatalma alá akarta vetni Magyarországot. Tudjuk, már István királynak haddal kellett védekeznie a német császárok

támadásai ellen. Utódai is számos alkalommal fegyverrel kellett hogy védjék az ország nyugati határát. A németekkel való még kulturális barátkozás is veszélyesnek tűnhetett tehát, politikailag. Nyilván ez volt a magyarázata, hogy István király mintegy átlépve a germán tömbön, elsősorban Franciaországhoz fordult, másrészt pedig a pápasághoz, Itáliába. Ránk maradt az a levele, amelyikben Odilo cluny-i apáttól az akkori európai katolikus megújítási mozgalom franciaországi vezérértől, szent ereklyéket kér a fiatal magyar egyház számára.

Magyarország és Franciaország között a kulturális szálak a későbbiekben is, végig a középkoron át erősek voltak. A híres párizsi egyetemen, a Sorbonne-on már az 1100-as évek végétől kezdve kimutathatóan ott találjuk a magyar diákokat, anyakönyvi bejegyzések megőrizték a nevüket. Ránk maradt a rektor egy levele is, amelyben tudósítja III. Béla királyt, hogy egy Bethlen nevű magyar diák, aki erkölcsi és tanulmányi eredményeiben egyaránt példamutató volt, a járvány következtében Párizsban elhunyt.

Az esztergomi érsekek, ahogyan általában az Árpád-kori magyar püspöki kar számos tagja, Párizsban a Sorbonne-on végeztek és a francia kultúrát hozták haza. Kimutatták, hogy a középkori magyar királyi kancelláriának a gyakorlata, az írás jellegét, a stílust, a latin megfogalmazást tekintve a Sorbonne iskolájának hatását mutatja. Ott tanultak azok a klerikusok, akik a királyi kancelláriáján szolgáltak. A francia kapcsolatokat erősítette az is, hogy két szerzetesrend, a ciszterciek és a premonstreiek közvetlenül Franciaországból települtek át Magyarországra. A premonstreiek honosították meg Magyarországon Tokaj-hegyalja egész szőlőkultúráját.

A középkori elnevezés szerint olaszoknak nevezett, általában latin népeket jelölő kifejezés a helynevekben a Hegyalján mai napig fennmaradtak, (Olaszliszka, Bodrogolaszi stb.). Tállya neve a francia szőlőmetszést jelentő tailler igéből keletkezett. Az 1400-as évek végén a jobbágy-összeírásokban még nem egy eltorzult francia nevet találunk. Esztergomnak is volt egy Olaszváros nevű része a középkorban, melynek polgárai jórészt a francia Lotharingiából érkeztek. A francia eredetű szerzetesrendek magyarországi kolostorai közvetlenül a franciaországi anyakolostorokhoz tartoztak, két-három évenként részt vettek a generális gyűléseken Franciaországban, kapcsolatuk eleven és szoros volt. Hasonló szerzetesi kapcsolatokat a német birodalommal nem ismerünk a középkorból.

A középkor utolsó szakaszában a francia mellett egyre erősödtek az itáliai, az olasz kapcsolatok, amelyek egyébként korábban sem voltak jelentéktelenek, hiszen, hogy mást ne említsünk, Gellért püspök, aki István királynak fiához írt intelmeit is formába öntötte, Velencéből jött és olasz volt.

A reneszánsz kultúra Magyarországra közvetlenül érkezett Olaszországból, és Hunyadi Mátyás király udvarából áradt tovább Ausztriába, Lengyelországba és Észak-Európába. Aragóniai Beatrixszal ezek az olasz kapcsolatok tovább erősödtek. Olaszok voltak Mátyás udvari történetírói, ahogy halála után a magyar várakat megerősítő mérnökök egy évszázadon keresztül mind Olaszországból jöttek. A korábban a Sorbonne-ra járó diákok most Padovába mentek, ez már világi értelmiség volt. Az egyháziak pedig Rómában jártak iskolába. A most képződő jogászai társadalom Bolognában szerzi műveltségét. Istvánffy Miklós, a híres történetíró, csakúgy mint kortársai közül azok, akik a tudományban vagy az állami politikai életben kiemelkedtek, valamennyien olasz egyetemen végeztek.

Mintegy jelképes, hogy a már említett III. Béla király közönségesen Anonymusnak nevezett névtelen jegyzője, P. mester, a királyi kancellárián alkalmazott nótárius, – Sorbonne-i francia diáktársának szóló ajánlással kezdi a reánk maradt legko-

rábbi magyar krónikát. Az az elmélet, amelyik azt hirdette, hogy Magyarország a német, a germán kultúrán nőtt fel és lett európaivá, a tények világánál nem bizonyul igaznak.

A német műveltség Magyarországon majd csak a XVIII. században, a török kiűzése után egységesülő Habsburg államban kezd elterjedni. Ekkor válik a magyar kultúra egyik központjává a királyi udvarral együtt Bécs, és ekkor válik főurainknak, és részben a magyar értelmiségnek is első idegen nyelvűvé, sőt az arisztokráciánál sok esetben anyanyelvűvé a bécsi német dialektus.

De egyet ne feledjünk: ez a XVIII. századi Bécs maga is a francia felvilágosodás kultúrájában élt. Mária Terézia királynő – aki pedig maga is a felvilágosodás eszméit vallotta a politikában, többször panaszkodott, hogy az általa frivólnak és erkölcstelennek tartott francia kultúra behatolt Bécsbe.

Bessenyei György a bécsi testőrségnél tanult meg franciául. A XVIII. századi magyar értelmiségiek a német mellett a francia nyelvet beszélték, s a bécsi udvari társaság divatos nyelve is a francia, majd II. Lipót alatt az olasz volt. Németté, bécsivé igazában majd csak a XIX. században válik az udvari kultúra. Ettől kezdve valóban komoly német kulturális hatással számolhatunk. Ez a XIX. századi hatás azonban már nem ingathatta meg a magyar kultúrának latin, olasz és francia kapcsolataira támaszkodó régi hagyományait, hiszen a XIX. és XX. századi íróink közül a legnagyobbak mind a francia kultúrán keresztül, francia impulzusra találtak önmagukra.

Eötvös Lóránd mondotta, amikor édesapja nevére létrehozta a század végén az Eötvös Kollégiumot – amelynek mint miniszter kurátora és irányítója volt –: „a német kultúra, még ha egy leveses kanálnyi, akkor is veszélyes lehet a magyar műveltségre; a franciát azt egész tányérral ehetjük mert az nem rontja a magyar műveltséget.” Sokat írtak arról, hogy a magyarok és a franciák közt van bizonyos habitusbeli lelki rokonság, hogy közelebb áll egymáshoz a két nép mentalitása, gondolkodása. Lehetséges. Számunkra történetileg a lényeg az, hogy a német kultúra hatott a magyarra, de soha nem voltunk német kulturális gyarmat.

Visszatérve most már a középkorba, azt mondhatjuk, hogy a keletről jött magyarság viszonylag rövid idő alatt beilleszkedett az európai műveltségi körbe, de anélkül, hogy feladta volna ősi kultúrájának az alapjait. Megmaradt mai napig a magyar nyelv, mely megőrizte mondáinkat, meséinket, fennmaradtak ősi dallamaink, amelyek ugyanúgy egyedül állnak egész Európában mint a nyelvünk. Fennmaradt rovásírásunk, őrizzi a népművészetünket, motívumainkat, és megmaradtak bizonyos mentalitásbeli, gondolkodásbeli sajátosságok, amelyek ma is jellemzik a magyar népet. A magyarság európai néppé lett, de olyan európai néppé, amelyik megőrizte a keleti hagyományait.

Szóljunk itt röviden a „kereszténység védőbástyája” gondolatlanul félmjelzett, középkori magyar küldetéstudatról. IV. Béla király volt az első, aki 1242-ben, a tatárjáráskor a pápához írott levelében megfogalmazza, hogy Magyarország a kereszténység védőbástyája. Elmondja a levelében, hogy Magyarország évszázadok óta védi a keresztény népeket a keletről betörő pogányok, barbárok ellen, bár ebben a küzdelemben nem kapott segítséget, s maga a Szent Atya sem küldött mást, csak szavakat, „*nisi verba*” – mondja a latin szöveg.

Ez a levél az első megfogalmazása annak a küldetéstudatnak, amelyre ettől kezdve királyi hivatalos oklevelek és egyéni végrendeletek mind többször hivatkoznak. Az 1400-as évekre már az egész magyar nép magáénak vallotta ezt a küldetést. Pedig a IV. Béla levelében említett barbár, pogány népek a magyarság közeli rokonai voltak, így az úzok, a besenyők, majd a kunok, akik a népvándorlás utolsó hullámaiként érkeztek keletről, de már nem tudtak továbbmenni, támadásaik a magyar határvédelmen fennakadtak, s az állandó harcban ők

maguk felőrlődtek. Az úzok és a besenyők szinte nyomtalanul eltűntek, még a nyelvüket sem tudjuk rekonstruálni. A kunok egy része a tatár támadáskor bekéredzkedett Magyarországra és itt mint rokon nép (a nyelve ugyan török volt) néhány nemzedék alatt teljesen beolvadt a magyarságba. Annyira, hogy ha ma valaki azt mondja magáról: én kun vagyok, az annyit jelent, hogy jobb magyar, mint a többi.

A magyarság tehát védte a keresztény közösség határát, és ez szükségessé tette, hogy katonai erőneit a honfoglalás után is megőrizze. Így alakult ki az a társadalmi eszmény, melynek megtestesítőjét a szkítákban (szittyákban) vélték megtalálni. A harcos szittyá (szkíta) öntudat sugárzik valamennyi magyar krónikából. Ahogy Bonfini, az olasz származású krónikás írta Magyarország története című munkájában: „Isten azért rendelte ezt a szilaj szittyá fajt a keresztény világ határára, hogy miután megkeresztelkedett, állhatatosan védje az igaz hitet minden hitetlen ellen.”

Szittyáknak a szkítákat nevezik és mint a magyarságot, a hunokat szintén szkíta népnek tartják, akikben őseiket látták, és a világ legjobb katonáit tisztelték. Míg azonban azok pogányok voltak és a kereszténységet támadták, a magyar szittyák tudata és küldetés-hite már keresztény volt, és ugyanazokat a katonai erőneket a keresztény vallás, a nyugat-európai közösség védelmében fejtették ki. A harcos szittyá öntudat volt, ami az egész középkoron át a krónikákból, majd az 1400-as évek végéről már fennmaradt levelekből is élénk tárul, pozitív és negatív tulajdonságaival egyaránt, mert voltak ennek a katonaezsménynek negatív, káros következményei is. Ahogy György István formába öntötte az 1500-as évek elején szerkesztett nagy törvénykönyvében, a Hármaskönyvben:

„...a magyar nemességet csak a vitézségre alapították.” A „kereskedést és más közönséges foglalkozásokat” – így a tudományokkal való foglalatosságot (azaz mindazt, amit ma polgárinak nevezünk) méltatlannak tartja a nemeshez, ezek elnöcsésítik, effeminálnak az igaz szittyá magyart. „Őseink az efféle dogoktól idegenkedtek – írta – mert nemzetünk, országa megalapításától fogva mindig harcban forgolódott, nem törődött egyébbel.”

Ennek a harcos szittyá-eszménynek Hunyadi Mátyás király volt egyik fő megtestesítője. A castellói püspök, Monaschi Bertalan, ki hosszabb időt töltött udvarában s így alkalma nyílt őt megismerni, jelentésében igazi katonának nevezi, ki „mindig csak hadi dolgokon járta eszét”. 1459-ben III. Frigyes a „magyar faj és vér ellenségének” nevezi, akinek célja „a magyar nyelv megsemmisítése”, a felajánkozó orgyilkost pedig haragosan utasítja vissza, a magyar közvéleményre és katonajellemre utalva: „...mi itt karóddal, nem pedig méreggel harcolunk”.

Bármennyire benne élt az akkori humanisztikus műveltségben, s bármennyit szórakozott is humanistái körében, azok racionalista világnézetét és polgári életszemléletét nem tudta és nem akarta a magáévá tenni. Velencének, a kereskedő polgárvárosnak követőit Tubero szerint, mint olyanokat, akik nemes emberhez méltatlan életformát képviselnek, mélyen megvetette, többször plebejusoknak, sőt parasztnak nevezte őket. Ugyanakkor azonban érdeklődve hallgatta humanistái eszmecseréjét arról, hogy vitézségben s katonai tudományokban melyik nép áll első helyen, – sőt a téma annyira érdekelte, hogy a vitába maga is beleszólt.

Mindjárt uralkodása elején kérkedve írja a császárnak a magyarságról: „...egész a mai napig pihenés nélkül mindig a fegyverek között forgolódott, naponként szakadtak rá a legveszélyesebb támadások, de csak annál edzettebb és serényebb lélekkel néz szembe a dolgokkal.” Legjobban megnyilatkozik nemzeti büszkesége abban a többektől idézett levelében, melyben sértődötten utasítja vissza a Ferdinánd nápolyi királytól ajándékba küldött löldömítőt, írva, hogy „ugyan mit gondol felséged mirőlünk? ... Mert tudhatná, amit az egész világ tud, hogy mi gyermekeségünk óta fegyverek között forgunk, és sűrűn viseltünk háborúkat különböző

népekkel és nemzetekkel, de akár török, akár keresztények ellen harcoltunk, mindig saját lovainkon mentünk, ezek idomításához a mi fajtánk (nostra gens) is ért és mindig győzelem kísért bennünket. Ha mi külföldi és idegen idomítókra vártunk volna, sohasem végezhetünk volna be oly szerencsésen küzdelmeinket a törökökkel, a németekkel, csehekkel vagy a lengyelekkel. Magunk idomította lovainkkal győztük le a gétákat, igáztuk le Szerbiát és vertük le mindazokat, akik csak körülöttünk laknak, s mindezt saját lovainkkal dicsőségesen véghezvittük. Olyan paripákra, melyek spanyol módon összehajló lábakkal ugrándoznak, sohasem vágytunk, sőt azokat nem hogy komoly dolgokra, de még játékokra sem akarjuk tartani. Minekünk nem olyan lovak kellene, amelyek összehajló bokával ficánkolniak, hanem amelyek, ha szükséges, szétvetett lábukon erősen megállnak."

Sugárzik ebből a levélből a magyar katonaérzés, a szittyá harcstudat, mely harci erényekben s bátorságban magánál különbet nem ismer és másót még tanácsot sem fogad el. Mátyás hatása érvényesült azután udvarában és környezetében, s valószínű, hogy vitézei meg humanistái is az ő követői voltak ezen a téren. Mindez persze nem jelentette azt, hogy Magyarországon nem éltek a tudományok, ne lettek volna költők és írók, akik nemcsak latinul, hanem magyarul is magas színvonalon tudták magukat kifejezni, gondoljunk csak az Omagyar, Mária Siralomra vagy más, fennmaradt nyelvemléküinkre. (Azt szokták mondani, hogy fennmaradt Árpád-kori nyelvemlékeink sokkal magasabb színvonalúak, mint az utána következők.)

Az 1400-as években pedig európai színvonalú költőt tudtunk adni Janus Pannonius személyében. Volt tehát egy magyar kultúra, amely magyar volt és ugyanakkor európai.

A tatárjárás korára, majd még inkább az 1400-as évek végére a magyarság és Európa teljesen összeforrott, a magyarokat nem lehetett többé az európai kultúrából kiszakítani. Az, hogy a magyarság a tatárral, majd később másfél évszázadon keresztül a törökkel mindvégig a harcot választotta, még olyan esetben is, amikor ez reménytelennek látszott, önmagában is azt mutatja, hogy a két kultúra, a két társadalom között, éppen a vallási különbözőség révén is, immár olyan mély szakadék tátongott, ami áthidalhatatlan volt. A magyarság társadalmi rendszere, műveltsége, az életről való egész elképzelése ekkor már annyira más volt, hogy a keletről vagy délkeletről érkező rokon népekben csak ellenséget látott. A szittyá harcoss már végleg a kereszténység katonájává lett. Ahogy Laskai Osvát ferences rendfőnök megfogalmazta ezt a gondolatot 1479. évi, Szent Istvánról szóló prédikációjában: „Ezt az erős népet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé az Isten pajzsul a nagy török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent kereszténység ez óhajtott békét élvezhesse."

Az 1526. évi mohácsi csatával, egy délután semmibe foszlott a szittyá öntudat. A szittyá vitézség nem tudta megvédeni Magyarországot. A középkori magyar királyság összeomlott. Ami utána következett az közismert: a kettős királyválasztás, a polgárháború, a török hódítás, az ország három részre szakadása, és mérhetetlen pusztulás.

Ekkor jelenik meg nálunk a reformáció, amelyik új küldetés-tudatot alakított ki, azt amely lehetővé tette, hogy az egyenlőtlen, reménytelen küzdelemben a magyarság helyt tudjon állni. Ez a küldetés – a választott nép gondolata volt. A protestáns prédikátorok alakították ki azt a tanítást, hogy a török támadása Isten büntetése. Bünteti a magyarságot, mert elfordult Istentől, és mert nem követi az Ő parancsait. A kor felfogása szerint ugyanis Isten közvetlenül irányítja a történelmet. De miért éppen a magyarságot bünteti az Isten, hiszen más népeknek is vannak bűnei, más népek sem sokkal jobbak és mi sem vagyunk sokkal rosszabbak. ...Azért, mondják, mert ahogyan egykor a zsidók, most a magyar az Isten választott népe. Az Isten meg akarja próbálni a magyarságot, hogy helyt áll-

hitében, helyt áll-e a küzdelmek között, és ha úgy látja, hogy igen, akkor leveszi róla a csapásokat, s felületi őt az Ő királyi székebe. Ahogy a prédikátor-költő, Szkhárosi Horváth András olyan szépen fejezte ki:

„Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atya Istennek bizony te kedves vagy,
Ő szent fia által már te is fiú vagy,
Higgyed, minden dicsőségben, hogy részes vagy.”

Ez a vallásos hitben gyökerező küldetésstudat, a választott nép hite volt az, ami erőt adott, és ez a hit volt az, ami a XVI–XVII. században nem engedte széthullani a magyarságot, amelyik megtartotta egységes nemzetnek a maga mentalitásában, műveltségében és nemzeti érzésében.

Végül még egy kérdést szeretnék érinteni egészen röviden: hogyan alakult a történelem folyamán az országban élő nem magyarok viszonya a magyarsággal?

Tőlünk nyugatra egységes népi tömbök alakultak ki. Ezen a tájon kezdettől fogva több nép élt egy országon belül. A középkori Magyarországon is mintegy 20–25% nem magyar anyanyelvű volt, számuk a török hódoltság, a magyarság pusztulása után nagymértékben megnőtt. Ekkor indult meg, a XVII. században a szerb bevándorlás, a horvátok Magyarországra menekülése, a szlávok (szlovákok) az Alföld felé való lehúzóda. Ukránok jöttek be keletről, és végig a XVIII. században folyt a (vlachok-oláhok) románok bevándorlása, akik először az 1200-as években tűnnek fel a Dél-erdélyi határon. A XVIII. században Magyarország már soknemzetiségű állam, amelyikben a magyarság a lakosság 50–60%-ára tehető. Ugyanakkor sem korábban, sem a XIX. századi nemzeti ébredésig, a nacionalizmus koráig, ezek között a nemzetiségek között nincsen ellentét.

Ahogy Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér mondotta öcséről, Péterről: „jó katona, jó horvát, tehát jó magyar is.”

A nem magyar nyelvű értelmiségiek hungaroknak nevezték magukat latin szóval, és ez több volt, mint annak kijelentése, hogy magyar állampolgár vagyok, a magyar király alattvalója. Ez a magyarsággal való együttélés vállalását jelentette. Jellemző – Cwittinger Dávid, a lőcsei (szepességi) szász tehát német ajkú polgár esete, aki talán magyarul sem tudott rendesen: mint egyetemi hallgató 1710-ben Wittenbergában azt hallotta, hogy a magyarok csak a lónak, a nyeregnek és a katonai dolgoknak örülnek, tudományuk és irodalmuk nincs. Ezt sértőnek érezte saját becsületére, hazajött, és megírta latinul az első fennmaradt irodalomtörténetet, és az előszóban kijelentette, hogy ezt cáfolatul írja és küldi azoknak, akik azt mondták, hogy a magyarok barbárok.

Az itt élő népek tehát együtt éltek, és nem volt köztük nemzetiségi meghasonlás, ez majd csak a XIX. században ébred fel, amikor a népek szembefordulnak egymással. A középkor és az újkor elején nem a nyelvi, hanem a vallási különbségek választották el egymástól a népeket. Magyarországon kezdettől fogva két vallás élt egymás mellett, a katolikus és az ortodox, a reformáció korától fogva pedig hat vallás (katolikus, evangélikus, református, unitárius, görögkeleti és zsidó), de közöttük a vallási ellentétek nem vezettek belső háborúra, az ellentéteket a külső, politikai erők szították. Egyébként a vallási és etnikai hovatartozás gyakran egybeestek, ahogy Erdélybe a mai napig úgy van: aki lutheránus, az szász; aki görögkeleti, az román; aki katolikus, református vagy unitárius, az magyar.

A Habsburg politika a XVII. században minden állam raison ellenére, kiüzte Steyerországból a bányászokat protestáns vallásuk miatt, vállalva azt, hogy az európai hírű vasércbányászat több nemzedékre teljesen megszűnik. A Salzburgi egyházmegyéből a XVIII. században üzték ki a protestánsokat. – Ezzel szemben, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvarában a fejedelmi tanácsban a különböző vallások képviselői jelen vol-

tak. Erdélyben mondták ki Európában először, már a XVI. században négy vallásnak a teljes törvényes szabadságát. Tudjuk, hogy Bethlen Gábor kancellárja a korabeliek által zsidózónak nevezett szombatos Pécsi Simon volt, egy olyan vallásnak a követője, amelyet még a törvény sem védett az országban.

Vallási háború Magyarországon belül, ellentétben sok európai országgal, nem támadt soha. Maga Mátyás főherceg írta a Bocskai felkeléskor, hogy ez nem vallási háború, ezek az idegen uralom ellen keltek fel, ha vallási jelszavakat hangoztatnak is, a szívükben, ahogy a latin irat mondja, nem a religio, a vallás, hanem a régió – tehát az ország, a hatalom megszerzése van. Ez a türelem nemzetiségi, vallási és mondhatjuk,

más vonatkozásban is jellegzetessége a magyar magatartásnak, mentalitásnak, történetünk egész folyamán.

Sokat és hosszan beszéltem, összefoglalásként azt mondhatom, a magyar kultúra két elemből tevődik össze:

- a keletről hozott ősi hagyományokból, a nyelv, a dalok, mindaz, ami hozzájuk kapcsolódik hiedelemvilágban, mitológiában és az egész mentalitásban,
- és az ettől elszakíthatatlan európai kultúra, amelyik nem kelet-európai, nem közép-európai, hanem igenis európai.

És addig maradunk magyarok, amíg ezt a kettősséget őrizni tudjuk.